

СУДИ ВА НАҚДИ АШЪОРИ ҲОФИЗ *Бобоева Муътабархон Саидмуртазоевна,*
номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи
адабиёти классикии тоҷики МДТ “ДДХ ба номи
акад.Б.Гафуров (Тоҷикистон, Хуҷанд)

СУДИ И КРИТИКА ПОЭЗИИ ҲАФИЗА *Бобоева Муътабархон Саидмуртазоевна,*
кандидат филологических наук, доцент
кафедры таджикской классической
литературы ГОУ “ХГУ имени акад.Б.Гафурова
(Таджикистан, Худжанд)

SUDI AND AN CRITIQUE ON HOFIZ'S POETRY *Boboeva Mutabarkhon Saidmurtazoyevna,*
candidate of philological sciences, Associate
Professor of the department of Tajik classic
literature under the SEI “KhSU named after acad.
B.Gafurov” (Tajikistan, Khujand),
E-mail: uchzaphgu@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: Судӣ, Ҳофиз, шарҳ, нақди адабӣ, нусхаҳои девони Ҳофиз, сиҳҳати калимот

Мақола ба баррасии арзиши матниносии “Шарҳи Судӣ бар Ҳофиз”-и Судии Буснаві бахшида шудааст. Қайд мешавад, ки Судӣ дар шарҳномаи худ ба масоили матниносии тавачҷӯҳи хос зоҳир намуда, бори аввал дар ҳофизиносии ашъори Ҳофизро аз ғазалиёт ва абёти илҳоқӣ тоза кардааст. Тазакур меравад, ки шорех ҳангоми шарҳ аз ёздаҳ нусхаи девони Ҳофиз истифода бурда, онҳоро муқоисаву муқобала намуда, нусхаи дурусту асолатдоштаро баргузидааст. Собит мешавад, ки Судӣ рисолати худро танҳо дар шарҳи маънӣ ва маъниносии надониста, оид ба гуногунии нусхаҳо, ихтилофоти матн, саҳви нусхабардорон, интисоби ашъор ва ашъори илҳоқӣ дар девони Ҳофиз таваққуф намудааст. Хулоса шудааст, ки Судӣ дар шарҳномаи хеш саҳву ғалатҳои котибону носихонро нишон дода, бо ин амал як марҳилаи муайяни тасҳеҳу тоза кардани матни ашъори Ҳофизро ба анҷом расонидааст.

Ключевые слова: Судии, Хафиз, комментарий, литературная критика, копии дивана Хафиза, точность слов

В статье рассматриваются вопросы текстологической ценности «Комментарии Судии к дивану Хафиза» Судии Буснави. Отмечается, что Судии в своем комментарии уделил особое внимание вопросам текстологии поэзии Хафиза и впервые в хафизоведении установил подлинность стихов поэта, принадлежность той или иной газела или бейта перу Хафиза. Подчеркивается, что комментатор использовал одиннадцать списков дивана Хафиза и приступал к толкованию только после сличения, сопоставления и выбора наиболее достоверного текста. Доказывается, что миссия Судии заключается не только в толковании смысла и семантики, но и в выявлении неточностей в тексте в разных списках, ошибки переписчиков, атрибуции стихотворений Хафиза. Делается вывод, что «Комментарии Судии к дивану Хафиза» имеют большое текстологическое значение и оказывают помощь в корректной атрибуции и установлении подлинности стихов поэта, принадлежности того или иного отрывка перу Хафиза, достоверности слов в его стихах и в других вопросах текстологии.

Key-words: Sudi, Hofiz, commentary, literary critique, copies of Hofiz's divan, word accuracy

The article dwells on the issue beset with textual value of “Commentary on Hofiz's Divan” by Sudi Busnavi. It is underscored that in his commentary Sudi has paid special attention to the textual issues in reference to Hofiz's poetry and in Hofiz studies established the authenticity of the poet's poems, a particular ghazal or beit belonging to Hafiz's pen, for the first time. The author lays an emphasis upon the idea that the commentator resorted to eleven lists of Hofiz's divan and began to interpret only after collation, comparison and selection of the most reliable text, on the whole. It is testified that Sudi's mission is not only in interpreting the meaning and semantics, but in identifying inaccuracies of the text in different lists, errors of scribes, attribution of Hofiz's poems either. To sum it up, she comes to the conclusion that the theme explored are of great textological significance and help in the correct attribution and authentication of the poet's verses and a particular passage belonging to the pen of Hofiz; reliability of words in his poems and other issues dealing with textual criticism being taken into account as well.

Омӯзишу тадқиқи «Шарҳи Судӣ бар Ҳофиз»-и шориеҳи турк Судии Буснавӣ собит менамояд, ки шарҳҳо дар баробари бархурдор будан аз арзишҳои маънавӣ барои муайян кардани асолати сухани шоир ва дурустии калимот низ хидмати босазое ба анҷом расонида метавонистаанд. Аз ҳамин ҷо аҳли шарҳ саҳеҳ хондани матн, аниқ таъин намудани фоилу мафъули шеър, тааллуқоти замир, баёни мушаххаси маонии вожаҳо ва ҳамчунин фаро гирифтани чанд нусхаи ихтилофноки матн ва нусаҳи қадимиро аз шартӣ аввалияи тафсиригарӣ меҳисобанд. Зеро бе матни эътимодбахш маърифати асари бадеӣ ва шарҳу тафсири мукамал ҷой дошта наметавонад. Аз ҷониби дигар матни шурӯҳ дар кашфи муаммои маърифати бадеӣ ва андарёфти матолиби адиб қимату арзиши баланди матншиносиро доро мебошад, ки ин нукта дар пажӯҳишоти мондагори профессор А.Насриддинов ба собит расидааст.

Аз ин ҷиҳат муҳимтарин рукни фаъолияти сухансанҷии шорехони асримиёнагӣ ин тадқиқи тасҳеҳи мутунӣ осори адабӣ аст [6,85]. Пас маълум мегардад, ки шорехон нақду тасҳеҳи матнро бо нақди маънӣ ва маънишиносӣ дар як поя гузошта, матншиносиро аз рукнҳои асосии қори худ ҳисоб намудаанд. Чунончи аз пажӯҳишоти адабиётшиносон М.Урунова [7], ва Т.Келдиёров [4, с.5], бармеояд, шорехи «Гулистон»-и Саъдӣ Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ ва Муҳаммад Алави Шодиободӣ- шорехи қасоиди Ҳоконии Шарвонӣ дар муайян кардани асолати матн ва нишон додани тағйирот, таҳриру таҳриф ва тасҳифу таҳриби матни осори ин суханварон хидмати арзандаеро ба субут расониданд. Зеро шорехон вазифаи худ медонистанд, ки матни асарро аз ҷиҳати таҳриру тасҳеҳ доварӣ намуда, оид ба дурустии матн андеша намоянд ва муқаддамтар аз ин матни дуруст ва пурэътимодно тафсиру тасҳеҳ намоянд.

Судии Буснавӣ ин суннати деринаи шархнигориро дар асри XVI давом дода, дар «Шарҳи Судӣ бар Ҳофиз» ба масоили матншиносӣ таваҷҷӯҳи алоҳида додааст. Назар ба қавли Ҷ.Шанбезода Судӣ бори аввал осори Ҳоча Ҳофизро аз ғазалиёт ва байтҳои илҳокӣ тоза кардааст [9]. Ҳамон тавре ки аз ишороти қайдҳои Судӣ зимни шарҳи ашъори Ҳофиз бармеояд, шорех хини шарҳнависӣ аз ёздаҳ нусхаи девони Ҳофиз истифода бурда, онҳоро муқоисаву муқобала намуда, нусхаи дурусту асолатдоштаро интихоб карда, баъд ба он шарҳ бастааст. Чунончи Судии Буснавӣ баъди шарҳи ғазали «Ба фароғи дил замоне назаре ба мохрӯе» аз мавҷудияти ёздаҳ нусхаи девони Лисонулғайб дар наздаш сухан гуфтааст: «Ин ғазал дар ёздаҳ девони мавҷуд дар наздамон дида нашуд, аммо фақат дар як девон забт буд. Ба ҳамин муносибат шарҳаш бо ихтисор гузашт» [3, с.2646].

Дар ҷои дигар низ ба ин мазмун ишора дорад: «Маълум гардад, ки ёздаҳ девон дар пеши мо мавҷуд аст ва ин ду ғазал (манзури Судӣ ин ғазалҳост: «Эй бурда диламро ту бад-ин шаклу шамоил» ва «Роҳравонро ишқ бас бошад далел» - Б.М.) дар ҳеч яке онҳо пайдо нашуд» [3, с.2592].

Аз ин аснод маълум мегардад, ки Судӣ дар шарҳи ғазалҳои Ҳофиз аз як ё ду нусха истифода накарда, балки ёздаҳ нусхаи девони Ҳофизро дар ихтиёр дошт, ки барои таъини аниқ кардани матни сиҳҳату комил ба ӯ кӯмак мерасониданд. Шорех вазифаи хешро танҳо дар тафсири маънӣ ва маънишиносӣ иборат надониста, аз хусуси гуногунии нусхаҳо ихтилофоти матн, саҳву хатоҳои носихон, интисоби ашъор ва ашъори илҳокӣ дар девони Ҳофиз сухан ба миён овардааст. Андешаҳои Судӣ дар ин маврид аксаран бар пояи далелу бурҳонҳои қавӣ буда, дар натиҷаи қиёси нусхаҳои гуногун ба субут расидаанд.

Судӣ зимни қор бо нусхаҳои гуногуни девони Ҳофиз нусхаи саҳеҳро ба таври возеҳ нишон дода, афзалияти онро аз дигар нусхаҳо зикр менамояд. Чунончи, зимни шарҳи байти зерин ба таври сареҳ аз гуногунии нусхаҳо сухан ба миён оварда, бартариини ин ё он нусхаро дар матншиносӣ таъкид намудааст:

«Саҳарам қарашмаи васлаш башорате хуш дод,

Ки қас ҳамеша гирифтори ғам нахоҳад монд.

Дар баъзе аз нусаҳ ба ҷои «васлаш» - «васлам» воқеъ шуда, бо замири «мим» ва дар баъзеи дигар «саҳар таронаи чангам башорате хуш дод» омада, лиқулли ваҷҳ». Агар «васлаш» бошад, лозим меояд, ки ба «саҳар» як «мим»-и мутақаллим (бандаки хабарии -ам-Б.М.) изофа шавад, ба тақдири «саҳарам» ва агар рӯи нусхаи «васлам» маъно шавад, иҷоб мекунад, ки ба мими мутақаллим музофе тавдир шавад ба тақдири «васли чононам». Аммо агар «чангам» бошад, дигар бо ин тақдирҳо эҳтиёҷ пайдо намекунад» [2, с.1057].

Аз ин иқтибос падидор аст, ки шорех ҳангоми овардани нусхаҳо хеле бомулоҳизаву дақиқназарона рафтор менамояд, атрофи нусхаҳо баҳс мекунад, тааллуқоти замир ва фоилу мафъули амалро ҳангоми қабули ин ё он нусха таъин менамояд, то маърифатгари хушзавқ

дурустро аз носихҳат имтиёз намуда тавонад. Ин рафтори шорех имкон медиҳад, ки баробари дар сари вақт ислоҳу шарҳи матни ашъори Ҳофиз маърифатгарро тадричан бо ҳама мураккабҳои нақду тасҳеҳи осори адабӣ ошно намояд ва нисбат ба забони форсӣ эҳтиёткориву бомулоҳизагӣ омузонад. Зеро нозуқиҳои забонро саҳеҳ дарк нанамуда, шеърро маърифат намудан ғайриимкон аст. Хусусан, шарҳи Судӣ, ки барои маърифатгарони турк нигаронида шуда буд, ин гуна рисолатро адо карда метавонист. Дар зимни маъниқушоиву шарҳ зикри сикҳат ё ғалати матн дар пайвастагӣ бо маълумоту нозуқиҳои забонӣ сурат гирифтааст, ки ин равиши кор дар тақмили дониши сарфиву нахвии маърифатгарон мусоидат мекард. Шарҳи байти зер тасдиқи фикри мо менамояд:

***«Зи хонақоҳ ба майхона меравад Ҳофиз,
Магар зи мастии зӯҳду риё ба ҳуш омад.»***

Дар аксар нусхаҳо «зӯҳду риё» бо атф воқеъ шуда, аммо дар баъзеи дигар бо изофа аст. Зохири амр ин аст, ки ҳолати изофа ношӣ аз тасарруфи котибон мебошад. Зеро гоҳе мумкин аст, бо «ё»-и нисбат «зӯҳди риёӣ» гуянд. Пас маълум шуд, ки бидуни «ё» изофа кардан галат аст» [2, с.1037].

Ба ин монанд аз шарҳ мисолҳои фаровонеро фароҳам овардан мумкин аст, ки доири мавзӯи баҳсанд вале худ ин ду- се иқтибоси зикршуда далолат менамоянд, ки Судӣ ҳангоми шарҳи ашъори Ҳофиз як силсила саҳву ғалатҳои содирнамудаи котибону носихонро нишон дода, бо ин амали худ як марҳилаи муайяни тасҳеҳу тоза кардани матни ашъори Ҳофизро ба анҷом расонидааст. Ин амалро ноҳида гирифтани нодуруст аст. Зеро Судӣ ҳангоми шарҳнигорӣ чунон ба ашъор бо эҳтиёт муносибат менамояд, ки ҳатто мавриди нусхаҳои ин ё он Ғазал домани баҳс боз кардааст. Чунончӣ, дар шарҳи Ғазали таҳти шумораи 490-ум бо матлаи зерин овардааст:

***Эй дил, ба қӯи дӯст гузоре накардаӣ,
Фурсат зи даст додаву коре накардаӣ.»***

«Ин ғазалро айнан бо табдили радиф дар ҳарфи «ё» овардаанд. Бо ин матлаи байт:

***Эй дил, ба қӯи дӯст гузоре намекунӣ,
Фурсат зӣ даст додаву коре намекунӣ.»***

Дар куллии девони мавҷуд дар наздамон ғазали мазкур ҳамон тавр, ки ишора шуда, ҷузви ҳарфи «ё» қайд шудааст ва дар ҳеч қадом ҷузви ҳарфи «ҳо» дида намешуд. Магар дар шарҳи оқои Сурурӣ. Пас, иншооллоҳ шарҳашро зимии радифи «ё» бо радифи «намекунӣ» (бо ҳарду радиф) тавзеҳ хоҳем дод» [3, с.2311].

Ё дар мавриди мисраи «Дар интизори рӯят мову умедворӣ» навишта омадааст: «Баъзеҳо мисраи аввалро «Дар интизори рӯят моро умедворӣ» навиштаанд. Бояд гуфт, ки ин нусхари муҳолифи тамоми нусхаҳои саҳеҳ навиштаанд. «Дар интизори рӯят мову умедворӣ» дуруст аст. Яъне умед дорем, ки туро бубинем» [3, с.2330].

Воқеан, чунин мушоҳидакориву бомулоҳизагии Судӣ дар чараёни шарҳ такрор ба такрор мушоҳида мешавад. Ў аз рӯи мантиқи сухан ва мутобиқати маъно ба ашъор назар намуда, бо далелу бурҳони қавӣ ғалат будани нусхаҳои дигари мавҷударо рад менамояд. Ҳамин мантиқи сухан, мутобиқати маъно ва паҳлӯҳои дигари эҷодиёти шоирро ба инобат гирифта, Судӣ дар мавриди интисоби баъзе ашъор ба Ҳофиз изҳори назар кардааст. Чунончӣ, иқтибоси зерин далел ба гуфтаҳои болоӣ шуда метавонад:

***«Лутф бошад гар напӯшӣ аз гадоҳо рӯтро,
То ба қомӣ дил бубинад дидаи мо рӯтро.»***

Ғазали собиқ агарчӣ дар аксар девонҳо ноёб аст, аммо интисоби он ба Ҳоҷа ба чанд ҷиҳат мумкин аст. Яке ин ки мазмуни ғазал ба тафсили мусофирати Ҳофиз ба Язд, ки дар манқабати Ҳоҷа навишташуда, наздик аст ва дигар ин ки сабки шеър бо равишу расми шоир муносиб аст. Аммо ин ғазалро ба Ҳоҷа нисбат додан бисёр мушкил аст. Ба далели ин ки аввало, ин ғазал дар девонҳо бисёр камёб аст. Сониян, дар ғазали панҷбайтӣ мукаррар омадани қофияи се байти он ба хусус, аз аҳли завқ бисёр баъид аст. Солисан, луғати гадо, ки аз завилуқул аст, чамъ бастанӣ он бо «ҳо» шоз аст.

Пас асноди ин ғазал ба Ҳофиз аз ваҳй ва заъф аст. Магар ин ки бигӯем: ин ғазалро дар овони ҳол, яъне замони мубтадӣ буда, сурудааст. Ва ашҳосе, ки дар он замон буданд, баъдҳо онро бо баъзе девонҳои шоир илҳок кардаанд. Аммо ба гумони банди, ин ғазал аз шоирест бо номи Ҳофизии Шона - аҳли Табрз, ки ба Ҳофизии Тароқчӣ таҳаллус дошта, дар навоҳии Шоми Шариф як миқдор аз ғазалҳояшро дидам, ки аксар қофияҳояш мисли ҳамин ғазал фосид буда, агарчӣ аз руи ҷаҳлат чамъ кардани ин навъ қавофиرو ҳунар медонист» [1, с.111].

Аз санади овардашуда пайдост, ки Суди дар мавриди интисоби ғазал ба Ҳофиз дурудароз баҳс намуда, дар мавриде аз Ҳофиз будани ин ашъорро ҷонибдорӣ менамояд. Баъд онро комилан моли шоири дигар медонанд ва хоса чун сухан дар мавриди қавофии ғазал рафт, бо боварӣ мегӯяд, ки ғазал аз Ҳофиз Шона аст.

Ба маврид аст гӯем, ки ин асноди Судӣ ҳангоми тартиб додани нашри девони ашъори Ҳофиз ба эътибор гирифта шуда, ғазали дар боло овардашуда, ҳатто аз доираи ғазалиёти мансуб ба Ҳофиз ҳазф карда шудааст. Дар ин бора мурағбии девони Ҳофиз Абдурахими Халхолӣ дар фасли «Ғазалиёти мансуб ба Ҳофиз» менависад: «Чун ғазали «Лутф бошад, гар напӯшӣ аз гадохо рӯтро» аз Ҳофиз Шонатарош аст, чунончӣ Судӣ шоири маъруфи турк, дар тарҷумаи девони Ҳофиз тасреҳ кардааст, бад-ин ҷиҳат ҳазф гардид»[10, с.377].

Ин санад гувоҳӣ медиҳад, ки ба шартӣ тадқиқи пурраи маводи матншиносии шурӯҳ ва баргузидани беҳтарини онҳо матншиносии муосирро мумкин аст, сарчашмаи мӯътамаде барои интисоби ашъор, тасхеҳу танқеҳи матн ва ҳазфи абёти илҳоқии Ҳофиз зери даст қарор гирад. Ба ҳар оин ба эътибор гирифтани санадҳои марбут ба матншиносии шурӯҳи асримиёнагӣ аз ҳар ҷиҳат ба манфиати адабиётшиносӣ хизмат хоҳад намуд.

Агар ба ибтидои ин баҳс баргардем, маълум мегардад, ки Судӣ аз рӯи қавофии ашъор на танҳо интисоби ин ё он асарро, балки нисбат доштани абёти алоҳидаро ба ашъори Ҳофиз муайян намудааст. Чунончӣ, Судӣ вақти ташреҳи байти:

Ба бӯстон рав, ки аз булбул румузи ишқ гирӣ ёд,

Ба маҷлисо, ки аз Ҳофиз Ғазал гуфтан биёмӯзӣ.

зимни қофия муайян кардааст, ки ин байт илҳоқан ба Ғазали Ҳофиз ворид гардидааст: «Чун қофияи ин байт бо қофияи байти собиқ (биёмӯзӣ - Б.М.) якест, ва дар девонҳо ҳам дида намешуд, пас маълум мешавад, ки байти собиқ аз онҳо Ҳоҷа нест»[3, с.2432].

Воқеан, ин байт ва байти қаблӣ он, ки дар шарҳи Судӣ омадааст, дар девонҳои Ҳофиз, ки зери дасти мо мавҷуд буданд, дида нашуд. Ин нуқта бори дигар собит менамояд, ки шарҳи Судӣ бар Ҳофиз аз арзиши матншиносӣ бархурдор буда, маводҳои он бояд дар амалияи матншиносӣ мавриди қарор ёбанд.

Судӣ ҷои дигар боз ҳам аз рӯи қофияи ашъор ва як-ду далели мантиқӣ ба ашъори Ҳофиз ворид гардидани панҷ байти қасидаи Салмони Совачиро ба қайд гирифтааст. Шорех аснои шарҳи байти

Ба ишқи рӯи ту Ҳофиз, тариқи баҳри балост,

Ки фағв мешавад инак, биё, яке дарёб.

менависад:

«Чун ин байт дар баъзе нусах мавҷуд аст, мо ҳам навиштем. Аммо дар ин ки марбут ба Ҳоҷа бошад, ҷои тардид аст, зеро ҳам қофияаш бо қофияи мақтаи сонӣ, ки дар девонҳо мавҷуд аст, муттаҳид мебошад. Ва ҳам лафз ки дар мисраи сонӣ воқеъ шудааст.

Аз ғазали мазкур панҷ байти он дар қасидае, ки Ҷамолӣдини Салмон онро ба номи Музиддин Султон Увайс суруда мавҷуд аст. Ва матлаи қасидаи мазкур бо ин байт шурӯъ мешавад:

Зи сими барф замин шуд чун қулзуми симоб,

Биёву кишти дарёи лаъро дарёб.

Ин қасидаи мушойаи Ҳоҷа Салмон аст, ки абёти он мутавозин аз панҷоҳ байт мебошад, пас маълум мешавад, ки насосҳ дар он қасида тасарруф кардаву як матлаб ва як мақтаъ пайдо намуда ва онро ба Ҳоҷа Ҳофиз аснод додаанд, зеро эҳтимоли таворуд надорад, агарчӣ Ҳофизу Салмон муосир будаанд ва мобайнашон тарадду муҳаббат вучуд дошта, чунонки аз ин байти Ҳоҷа истинбот мешавад: Байт:

Шаҳанишоҳи фузало, подшоҳи мулки сухан,

Ҷамолӣ миллату дин Ҳоҷаи ҷаҳон Салмон» [1, С.139-140].

Ҳамон тавре ки аз иқтисоби овардашуда маълум мешавад, ки Судӣ дар сари матн амиқ қор менамояд ва бо табиату фазилати ашъори Ҳофиз саҳт ошно буда, сухани шоирро аз ашъори воридгаштаву сохта ба хубӣ имтиёз менамояд. Судӣ бо сабки шеър ва хусусиятҳои дигари эҷодӣ Ҳофизу Салмон эътибор дода, байтҳои илҳоқиро берун оварда, маърифатгаронро аз иштибоҳ раҳой мебахшад. Ҳамчунин Судӣ дар шарҳи хеш махлутшавии баъзе аз Ғазалҳои ин ду суханварро таъкид мекорад. Масалан, шорех Ғазали «Гуфтам, ки хато кардиву тадбир на ин буд» -ро дар девони Салмони Совачӣ ба мушоҳида гирифта, менависад: «Ин ғазал биайниҳӣ дар девони Салмон мавҷуд аст, аммо махлас (охир, ноён -Б.М.) -и байт дар он ҷо дида нашуд, яъне

нест. Дар аксари девони Ҳофиз ҳам махласи байт, нест, аммо дар баъзеҳо байти зерин пайдо шуд ва баёнаш лозим аст:

*Гуфтам, ки зи Ҳофиз ба чӣ мӯҷиб шудай дур,
Гуфто, ки вақт моро доия ин буд» [2, с.14].*

Ин равиши кори Судӣ ба мо имкон медиҳад, ки бо боварии том бигӯем, ки шорех хусусиятҳои муҳими адабӣ ва тафаккурӣ эҷодии садаи чаҳордаҳумро бо он ҳама душворихояш дарк менамуд. Ҳамин назари фароҳ ва мувофиқат бо муҳиту тафаккури суҳанвар ба Судӣ имконияти бештареро муҳайё сохтанд, ки ӯ битавонад бо занни ғолиб содиқро аз козиб бишносад ва аз байни ашъори Ҳофиз дурри носуфта ва байти шоир ноғуфтаро тамиз намояд. Чунончӣ, зимни шарҳи байти зерин Судӣ менависад:

*«Ба шукри сӯҳбати асҳобу ошноии бахт,
Ба ёд дор ғарибони дашту саҳроро.*

Ин байт дар девонҳои Ҳофиз ба нудрат дида шуда ва занни ғолиб аст, ки моли Ҳофиз набошад, аммо барои татимаи фоида навишта шуд» [8, с.32].

Судӣ бо табиати ашъори Ҳофиз сабк ва шеваи баёни шоир саҳт ошноӣ, камтарин ихлол аз қабилӣ тақрор шудани қофия ё зикри нодурусти замиро эҳсос намуда, дар мавриди онҳо андеша менамояд. Масалан, шорех таъкид медорад, ки «Аз тақрори лафзи он маълум мешавад, ки ин байт ва байти собиқ моли Хоҷа нест. Аммо барои татимаи фоида шарҳ дода шуд» [2, с.646].

Ҷазилати суҳаншиносии Судӣ дар мавриди шарҳи рубоиёти Ҳофиз, махсусан дар муқобалаи муқоисаи рубоиёти шоир бо чаҳормисраҳои шоирони дигар, мисли Амир Ҳусрави Дехлавӣ, Умари Хайём ва дигарои равшантар зоҳир мешавад. Чунончи, ӯ аз хусуси рубоии ба ин матлаъ гуфташуда, андешароӣ намуда, нависад:

*Ҷонам ба фидои он, ки ӯ аҳл бувад,
Сар дар қадамаш, агар ниҳӣ саҳл бувад.*

«Ин рубоӣ аз Хайём аст. Баъзеҳо рӯи адами иттилоъ ин ҷо навиштаанд» [2, с.646].

Судӣ бо ҳамин ишора иқтифо намуда, дар мавриди ба Ҳофиз нисбат додани ин рубоӣ чизе намегӯяд ва ҳамчунин далели аз Хайём будани рубоиро нагуфтааст. Мо низ аз маҷмӯи рубоиёти Хайём, ки имрӯз зери дастамон буд, ин рубоиро пайдо накардем, баръакс он дар аксари нусхаҳои девони Ҳофиз дида шуд.

Ин санад гувоҳӣ медиҳад, ки на ҳама асноди овардаи шорехон дар мавриди интисоби ашъор ба воқеият наздиканд. Аз ин вачҳ, ба ин қабил ишораву қайдҳо ботааммул назар намудан ба фоидаи кор аст.

Дар мавриди арзиши матншиносии шарҳи Судӣ таваққуф намуда, илова намудан бамаврид аст, ки шарҳ аз баъзе иштибоҳот низ холӣ нест. Судӣ барои тақвияти андешаи хеш ва ё баҳри исботи маонии баёншуда аз суҳанварони дигар абёти зиёдеро иқтибос кардааст ва дар ақсар маворид муаллифи иқтибосро зикр менамояд. Вале ҳолатҳои ба мушоҳида мерасад, ки Судӣ муаллифи иқтибосро нодуруст оварда, боиси сар задани иштибоҳи наву тоза гардидааст. Масалан, як байти Ҳилолиро ба номи Осафӣ ба ин тариқ сабт кардааст:

*Як ду - рӯзе сабр кун, эй ҷони бар лаб омада,
Чунки меҳоҳам ба пой дӯст биспорам туро [1, с.93].*

Ин байт аз Ҷазали маъруфи Бадриддини Ҳилолӣ мебошад, ки матлааш ин аст:

*Тарки ёрӣ кардию ман ҳамчунон ёрам туро,
Душимани ҷонию аз ҷон дӯсттар дорам туро.*

Гузашта аз ин, Судӣ дар байти иқтибосшуда мисраи дуҷумро бо тағирот овардааст, ки шакли саҳеҳи он бояд чунин бошад: «3-он ки хоҳам дар ҳузури дӯст биспорам туро».

Ё ин ки Хучанду Хоразмро шаҳри ўзбекону чағатой гуфтани Судӣ далел бар он аст, ки шорех аз қаламрави забони форсӣ иттилое надоштааст. Шорех дар масири шарҳи байти зерин ин андешаро талқин сохтааст:

*Ҳофиз чу тарки ғамзаи туркон намекунӣ,
Донӣ, қучост ҷои ту, Хоразм ё Хучанд.*

«Шаҳри Хоразм ва шаҳри Хучанд дар Мовароуннаҳр ном шаҳрест, ки аз сарзаминҳои атроқ, яъне диёри ўзбеку чағатой мебошад» [2, с.1063].

Боз ҳам дар ҷои дигар аҳли Самарқанду Бухоро турк гуфта, хатоӣ фоҳишро содир намудааст: «Самарқанду Бухоро - номи ду шаҳрест, ки мардумони ҳар ду турканд» [1, с.25].

Ҳамин тариқ, дар заминаи ин маълумот ба ҳулосае мерасем, ки Судӣ побанд ба калимаи «турк» гардида, ки он дар мисраи аввали ҳар ду байт омадааст, ин шаҳрхоро ба туркон нисбат додааст. Вобаста ба ин бояд зикр намуд, ки туркгарои Судӣ дар ин гуна маворид равшан аён шудааст, ҳарчанд ки ўро наметавон сирф туркгаро гуфт. Модом, ки ҳақиқати ҳол чуни аст, мантикист, ки он ангеаеро, ки Судиро ба туркгарой водор кардааст, аз муҳиту замони шорех бояд ҳуст. Судӣ наметавонист дар чунин як муҳити туркӣ зиндагонӣ намуда, аз инҳисори он берун монад. Ин шорех баъзан аз ҳад зиёд туркгарой намуда, дар шарҳи вожаи «Туркистон»-и байти зер аз қаламрави инсоф ҳам гузаштааст:

*Ду чаи ми масти ту ошӯби ҷумла Туркистон,
Ба чини зулфи ту Мочину Ҳинд дода хироч.*

«Туркистон - Самарқанду Бухоро, ин навоҳӣ то ҳудуди Ҳинд Туркистон номида мешавад» [2, с.638].

Ин гуна туркигароӣҳои Судӣ ва шарҳи мағлутӣ ўро Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ дар «Ҳофизнома» -и хеш борҳо таъкид намуда, маъноӣ асли ва дурусти ин гуна таъбирхоро бо камоли огоҳиву доноӣ сабт намудааст [2, с.8-109, с.135 - 1163].

Дар натиҷаи омӯзишу бардоштҳо дар мавриди арзиши матншиносии шарҳ ба чунин ҳулосаҳо расидан мумкин аст:

1. Судӣ барои муайян намудани асолати суҳан ва сикҳати калимоти суҳанвари Шероз ҳадамоти босазоеро анҷом дода, аз рӯи бештар аз даҳ нусхаи девони Ҳофиз ин амалро ба ҷо овардааст.

2. Шорех зимни қор бо нусхаҳои гуногуни девони Ҳофиз нусхаи саҳеҳро ба таври возеҳ нишон дода, афзалияти онро аз дигар нусхаҳо зикр менамояд.

3. Муфассир дар ҷараёни шарҳ ба мантики суҳан, мутобиати маъно ва тааллуқоти шеърӣ (қофия, радиф ва ғ.) эътибори ҷиддӣ дода, дар мавриди интисоби баъзе аз ашъор ба Ҳофиз ва ё байтҳои илҳокӣ ибрози назар намудааст, ки дар матншиносии девони Ҳофиз ба эътибор гирифтани онҳо судманд хоҳанд буд.

4. Шорехи Ҳофиз дар сари матн амиқ қор менамояд ва аз табиату фазилати шеъри суҳанвари Шероз огоҳии комил дорад ва суҳани шоирро аз ашъору абёти илҳокӣ имтиёз медиҳад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Буснави, Муҳаммад Афандӣ Судӣ. Шарҳи Судӣ бар Ҳофиз. Тарҷумаи доктор Исмаи Сатторзода.-Техрон, 1372.-636 с.-1 ҷ.
2. Буснави, Муҳаммад Афандӣ Судӣ. Шарҳи Судӣ бар Ҳофиз. Тарҷумаи доктор Исмаи Сатторзода.-Техрон, 1372.-1474 с.-2ҷ.
3. Буснави, Муҳаммад Афандӣ Судӣ. Шарҳи Судӣ бар Ҳофиз. Тарҷумаи доктор Исмаи Сатторзода.-Техрон, 1372. – 2904 с.-4ҷ.
4. Келдиёров, Т. С. «Шарҳи қасоиди Ҳоконӣ» - Алавии Шодиободӣ ва масъалаҳои маърифати бадеии ашъори Ҳоконӣ. - Рисола барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои филологӣ. Хучанд, 2000.-163с.
5. Келдиёров, Т. С. Комментарий Шодиобода и проблемы художественного восприятия поэзии Хакани. Автореф. дисс. канд. филол. наук. - Худжанд, 2000.-24с.
6. Насриддинов, А. Шарҳнависӣ дар таърихи адаби форс- тоҷик. Қ.-2. -Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Р. Ҷалил, 2001,- 262с.
7. Урунова, М. Лексикографические особенности «Баҳори борон»-и комментария «Гулистон»-а Муҳаммада Гиясуддина Ромпури. Автореф. дисс. канд. наук. – Душанбе, 1993.-25 с.
8. Хуррамшоҳӣ, Б. Ҳофизнома. Шарҳи алфоз, аълум, мафохими калидӣ ва абёти душвори Ҳофиз, Техрон,1372.
9. Шерозӣ, Ҳофиз.Куллиёт/Мураттиби китоб ва муаллифи сарсуҳан Ҷамшед Шанбезода. Муҳаррир М. Шералӣ. – Д.: Ирфон, 1983. – 672 с.
10. Шерозӣ, Ҳофиз Хоҷа Шамсуддин. Девон. Ба тасхеҳи Абдурахими Халхолӣ,- Техрон: Интишороти Ҳофиз.- 1369.

REFERENCES:

1. Busnavi, Muhammad Afandi Sudi. Sudi's Commentary on Hofiz. Translated by Dr. Ismat Sattorzoda. -Tehran, 1372 hijra. - 636 p. - V.1.
2. Busnavi, Muhammad Afandi Sudi. Sudi's Commentary on Hofiz. Translated by Dr. Ismat Sattorzoda. - Tehran, 1372 hijra. - 1474 p. – V.2.

3. Busnavi, Muhammad Afandi Sudi. Sudi's Commentary on Hofiz. Translated by Dr. Ismat Sattorzoda. - Tehran, 1372 hijra. - 2904 p. –V.4.
4. Keldiyorov, T.S. "Commentary on Hoqoni's Poetry" - Alavi Shodiobodi and Issues Beset with Imaginative Enlightenment of Hoqoni's Poetry: candidate dissertation in philology. - Khujand, 2000, -163 p.
5. Keldiyorov, T.S. Shodiobodi's Comments and the Issues Beset with Imaginative Enlightenment of Hoqoni's Poetry: synopsis of candidate dissertation in philology. - Khujand, 2000. – 24 p.
6. Nasriddinov, A. Commentary on the History of Persian-Tajik Literature. –P.2. - Khujand: Rahim Jalil, 2001, - 262 p.
7. Urunova, M. Lexicographic Peculiarities of "Spring Rain" in the Commentary of "Guliston" by Muhammad Giyasuddin Rompuri: synopsis of candidate dissertation in philology. - Dushanbe, 1993. - 25 p.
8. Khurramshahi, B. Hofiz-Name. Explanation of Language, Proper nouns, Key Concepts and of Hofiz's Difficult Verses, - Tehran, 1372 hijra.
9. Sherozi, Hofiz. Collection of Compositions / compiler and author of the introduction: Jamshed Shanbezoda / under the editorship of M.Sherali. – Dushanbe: Cognition, 1983. - 672 p.
10. Sherozi, Hofiz. Khoja Shamsuddin. Divan / under the editorship of Abdurahimi Khalkhali, - Tehran: Publishing-house named after Hofiz. – 1369 hijra.